

ALEKSANDRA BUDNIAK-ROGAŁA

ORCID: 0000-0003-1391-3506

Uniwersytet Wrocławski

aleksandra.budnik-rogala@uwr.edu.pl

Arbitraż w posttotalitarnych czasach PRL — uwagi wybrane na tle zakresu podmiotowego dopuszczal- ności arbitrażu (dawny art. 697 § 3 i 4 k.p.c.)

Słowa kluczowe: zakres dopuszczalności arbitrażu, podmiotowy zakres dopuszczalności arbitrażu, zdolność arbitrażowa, jednostki gospodarki społecznoej, sądownictwo polubowne w czasach PRL.

ARBITRATION IN THE POST-TOTALITARIAN ERA OF THE POLISH PEOPLE'S
REPUBLIC — SELECTED REMARKS ON THE OBJECTIVE SCOPE
OF ADMISSIBILITY OF ARBITRATION (FORMER ARTICLE 697 § 3
AND 4 OF THE CIVIL PROCEDURE CODE)

Abstract

This elaboration is an attempt to introduce an interpretation of former Art. 697 § 3 and 4 of the Civil Procedure Code regarding admissibility of concluding agreements for submitting disputes to an arbitration court by social economy entities. The analyzed provisions provided relevant limitations of the objective scope of admissibility of arbitration regarding said social economy entities – both in domestic and international transactions. It involved especially with the establishment of the State Economic Arbitral Institution. The solutions adopted by the legislator were undoubtedly the result of applying the principles of the socio-economic regime of the post-totalitarian Polish People's Republic.

Keywords: scope of admissibility of arbitration, objective scope of admissibility of arbitration, ability of arbitration, social economy entities, arbitration in the era of the Polish People's Republic.

1. Uwagi wstępne

Sądownictwo polubowne zwane jest także sądownictwem arbitrażowym albo po prostu arbitrażem¹. W doktrynie przyjmuje się, że „sądem polubownym [...] jest sąd niepaństwowy, powołany wolą stron do rozstrzygnięcia sporu, a mający oparte na ustawie prawo ferowania wyroku”². Podnosi się przy tym równocześnie, że podstawę determinującą działalność sądów arbitrażowych stanowią wola stron i pozwalający przepis ustawy³. Określenie zakresu dopuszczalności postępowania arbitrażowego (w ujęciu podmiotowym i przedmiotowym) wykazuje kluczowe znaczenie dla sądownictwa polubownego. Pozwala bowiem ustalić krąg podmiotów, które mogą brać udział w postępowaniu przed sądem polubownym. Determinuje również zakres spraw, które mogą zostać poddane orzecznictwu sądu arbitrażowego⁴.

Regulacje sądownictwa polubownego ulegały ustawicznym modyfikacjom między innymi z uwagi na następujące w Polsce zmiany ustroju państwowego⁵. W okresie PRL obowiązujący ustrój polityczny i społeczno-gospodarczy

¹ E. Wengerek, M. Tyczka, *Sądownictwo polubowne w handlu zagranicznym i międzynarodowym obrocie morskim*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 6, s. 212; S. Dalka, *Sądownictwo polubowne PRL*, Warszawa 1987, s. 15; P. Michalska, *Uwagi o pojęciu i roli sądów polubownych ze szczególnym uwzględnieniem okresu Polski Ludowej*, [w:] *Postępowanie polubowne w dziejach*, red. P. Jurek, Wrocław 2006, s. 133.

² Tak K. Potrzebowski, W. Żywicki, *Sądownictwo polubowne. Komentarz dla potrzeb praktyki*, Warszawa 1961, s. 11; a także K. Potrzebowski, *Sąd polubowny według Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1981, s. 7; oraz S. Dalka, *op. cit.*, s. 15 i przywołany przez tych wszystkich autorów R. Kuratowski, *Sądownictwo polubowne*, Warszawa 1932, s. 4.

³ Tak W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część szczegółowa*, Warszawa 1959, s. 375; *idem*, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1977, s. 495. Podobnie S. Dalka, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2002, komentarz przed art. 697 k.p.c., nb 1, s. 789–790. Zob. też P. Michalska, *op. cit.*, s. 133.

⁴ Aktualnie dla określenia zakresu dopuszczalności arbitrażu w ujęciu podmiotowym i przedmiotowym stosuje się (odpowiednio) pojęcia zdolności i zdatności arbitrażowej. Szerzej zob. A. Budniak-Rogała, *Charakter prawny zapisu na sąd polubowny w postępowaniu cywilnym*, Wrocław 2015, s. 58–59 i 336–337 wraz z przywołaną tam literaturą. Prezentowana konwencja pojęciowa przyjęła się powszechnie we współczesnej literaturze arbitrażu, a jej inicjatorem był A.W. Wiśniewski. Por. *idem*, *Rozstrzyganie sporów korporacyjnych spółek kapitałowych przez sądy polubowne — perspektywa ustawowego rozstrzygnięcia, cz. 1*, „Prawo Spółek” 2005, nr 4, s. 10; *idem*, *Międzynarodowy arbitraż handlowy. Status prawny arbitrażu i arbitrów*, Warszawa 2011, s. 174–175 i 181; *idem*, *Zdolność i zdatność arbitrażowa*, [w:] *System prawa handlowego*, t. 8. *Arbitraż handlowy*, red. A. Szumański, Warszawa 2015, nb 1, 2 i 5, s. 279–280 oraz nb 15, s. 283.

⁵ Pojęcie ustroju państwowego oznacza całościowy kształt organizacji państwa i metod działania władzy państwowej, przy czym ustrój ten dzieli się na ustrój polityczny i ustrój społeczno-gospodarczy. Ustrój polityczny to prawnoinstytucjonalny wyraz struktury i funkcjonowania władzy publicznej. Z kolei pod pojęciem ustroju społeczno-gospodarczego należy rozumieć materialne warunki życia społecznego, strukturę własnościową oraz funkcjonowanie gospodarki finansów publicznych. Tak i więcej zob. B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2017, s. 11–13.

wykazywał szczególnie istotne oddziaływanie na treść i wykładnię obowiązujących wówczas regulacji prawnych. Przedstawiciele doktryny podnosili, że ustroj PRL

jest to ustroj państwa demokracji ludowej, zmierzającej własną drogą do socjalizmu. Jest to ustroj, w którym władza należy do ludu pracującego miast i wsi (art. 1 Konstytucji PRL⁶). Prawa PRL są wyrazem interesów i woli ludu pracującego, a ściśle ich przestrzeganie jest podstawowym obowiązkiem każdego organu państwa i każdego obywatela (art. 4 Konstytucji PRL)⁷.

W konsekwencji PRL — w zależności od konkretnego okresu, przy czym linię demarkacyjną w przedmiotowym zakresie stanowił rok 1956 — określa się obecnie mianem państwa totalitarnego, względnie posttotalitarnego⁸. Pojęcie demokracji ludowej utożsamiane jest zaś niekiedy z pojęciem demokracji totalitarnej⁹. W czasach PRL w piśmiennictwie wskazywano również, że ustroj polityczny państwa wyznaczany jest przez aktualny układ stosunków gospodarczo-społecznych, a normy prawne muszą odpowiadać w swej treści i w zakresie swej realizacji interesom klasy rządzącej w państwie¹⁰. W PRL obowiązywał model gospodarki centralnie planowanej, opartej na uspołecznionych środkach produkcji (art. 7 ust. 1 i 3 Konstytucji PRL). Nie pozostawało to z pewnością bez

⁶ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232, dalej: Konstytucja PRL).

⁷ Tak W. Siedlecki, [w:] J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1958, s. 5.

⁸ N. Davies wyodrębnia w ramach historii politycznej PRL trzy podstawowe fazy: pierwszą — w latach 1944–1948 — okres stopniowej budowy demokracji ludowej, drugą — w latach 1948–1956 — okres narzucania Polsce stalinizmu oraz trzecią — od roku 1956 — okres panowania aparatu „narodowego komunizmu”. *Idem*, *Boże igrzysko*, Kraków 2008, s. 1011. Współcześnie w doktrynie sporna pozostaje kwestia, czy PRL była państwem totalitarnym począwszy od roku 1944 aż po rok 1989. Szczegółowo zob. A. Friszke, *Spór o PRL w III Rzeczypospolitej (1989–2001)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1, s. 18–24 wraz z przywołaną tam literaturą. W piśmiennictwie wskazuje się, że ustroj PRL podlegał nieustannej ewolucji. Przełomowe znaczenie (mające istotny wpływ na kształt obowiązującego wówczas systemu) przypisuje się wydarzeniom politycznym roku 1956. W konsekwencji przyjmuje się, że PRL w okresie stalinizacji — a więc do odwilży w roku 1956 — była państwem totalitarnym. Ustroj polityczny PRL po przełomie październikowym — a zatem po roku 1956 — określa się natomiast mianem posttotalitarnego autorytaryzmu. Zob. przykładowo L. Mażewski, *Posttotalitarny autorytaryzm PRL 1956–1989*, Warszawa-Biała Podlaska 2010; A. Walicki, *PRL i skok do neoliberalizmu. Jaruzelski, Solidarność, zdrada elit*, Warszawa 2021. Ostatecznie warto jednak podkreślić, iż wprowadzenie dyferencjacji w przedmiotowym zakresie stanowi element swoistej konwencji związanej ze sposobem definiowania i określania konstruktywnych elementów pojęć (czy też — inaczej ujmując — kategorii) totalitaryzmu i autorytaryzmu. Szerzej zob. H. Izdebski, *Totalitaryzm i terminy pokrewne w naukach społecznych oraz w polskim języku prawnym i prawniczym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 38, 2016, nr 4, s. 31 n.

⁹ Por. przykładowo R. Balicki, A. Ławniczak, *Polska Ludowa jako przypadek prawno-polityczny*, [w:] *Z historii ustroju i konstytucjonalizmu Polski. Księga jubileuszowa dedykowana w osiemdziesiątą rocznicę Urodzin Profesora Mariana Kallasa*, red. D. Makiła, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2018, s. 51.

¹⁰ W. Siedlecki, [w:] J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne...*, s. 5.

wpływu na sposób kształtowania obowiązujących ówczasie regulacji prawnych — w tym w szczególności z zakresu postępowania arbitrażowego.

W okresie poprzedzającym uchwalenie Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 roku Komisja Kodyfikacyjna rozważała zagadnienie celowości utrzymania instytucji sądownictwa polubownego. Argumentowano bowiem, że w gospodarce socjalistycznej sądownictwo arbitrażowe nie ma racji bytu¹¹. Ostatecznie ustawa z dnia 17 października 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego¹² zawierała jednak przepisy dotyczące sądownictwa polubownego¹³.

Na szczególną uwagę w przedmiotowym zakresie zasługuje regulacja z dawnego (dalej: d.) art. 697 k.p.c. determinująca zasadniczo zakres dopuszczalności postępowania arbitrażowego w ujęciu przedmiotowym (d. art. 697 § 1 k.p.c.) i podmiotowym (d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c.). Zgodnie z treścią d. art. 697 § 1 k.p.c. strony w granicach zdolności do samodzielnego zobowiązywania się mogły poddać pod rozstrzygnięcie sądu polubownego spory o prawa majątkowe, z wyjątkiem sporów o alimenty i ze stosunku pracy. Umowę o poddanie sporu pod rozstrzygnięcie sądu polubownego ustawodawca konsekwentnie określał mianem zapisu na sąd polubowny (por. d. art. 698 § 1 *in principio* k.p.c.)¹⁴. W myśl d. art. 697 § 3 k.p.c. rozporządzenie Rady Ministrów miało określić wypadki, w których jednostki gospodarki uspołecznionej będą mogły zawierać umowy o poddanie sporu pod rozstrzygnięcie sądu polubownego. Z kolei na zasadzie d. art. 697 § 4 k.p.c., poza wypadkami określonymi stosownie do § 3, jednostki gospodarki uspołecznionej mogły zawierać umowy o poddanie pod rozstrzygnięcie sądu polubownego sporów ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą. W nawiązaniu do powołanych regulacji wypada podkreślić, że w dacie wejścia w życie Kodeksu postępowania cywilnego z 1964 roku¹⁵ przepis d. art. 697 k.p.c. przewidywał w § 3 i 4 adekwatne ograniczenia zakresu podmiotowego dopuszczalności arbitrażu odnoszące się wyłącznie do jednostek gospodarki uspołecznionej¹⁶. Treść i wykładnia analizowanych przepisów wykazywała zatem szczególnie relewantne

¹¹ Por. W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część szczegółowa...*, s. 377; oraz K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 5–6; a także S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 13 i przywołane przez tych dwóch ostatnich autorów: *Projekt Kodeksu postępowania cywilnego PRL*, Warszawa 1955, s. 195; oraz *Projekt Kodeksu postępowania cywilnego PRL*, Warszawa 1964, s. 210. Zob. też P. Michalska, *op. cit.*, s. 139.

¹² Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296, dalej: Kodeks postępowania cywilnego z 1964 roku lub k.p.c. z 1964 roku.

¹³ Art. 695–715.

¹⁴ Rozważania prowadzone w ramach niniejszego artykułu będą się zasadniczo skupiały na interpretacji regulacji z art. 697 § 3 i 4 k.p.c. Poza zakresem analizy pozostanie natomiast wykładnia przepisu art. 697 § 1 k.p.c. Odniesienie do przedmiotowej kwestii stanowiłoby bowiem (nieuzasadnione) odejście od zasadniczej tematyki opracowania.

¹⁵ Regulacje k.p.c. z 1964 roku weszły w życie w dniu 1 stycznia 1965 roku.

¹⁶ B. Dobrzański, [w:] B. Dobrzański *et al.*, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1969, komentarz do art. 697 k.p.c., pkt 1, s. 969.

powiązanie z obowiązującym w posttotalitarnych czasach PRL ustrojem społeczno-gospodarczym.

2. Jednostki gospodarki uspołecznionej jako podmiot arbitrażu państwowego

Istnienie jednostek gospodarki uspołecznionej pozostawało w ścisłym związku z aktualnymi założeniami ustroju państwowego PRL. W okresie gospodarki planowanej została wprowadzona przez państwo kategoria jednostki gospodarczej, przy czym pojęcie to oznaczało każdą jednostkę organizacyjną powołaną do prowadzenia stałej działalności gospodarczej. Jednostki gospodarcze dzielono na jednostki gospodarki uspołecznionej i jednostki gospodarki nieuspołecznionej. Dyferencjacja w przedmiotowym zakresie stanowiła efekt dychotomicznego podziału obrotu gospodarczego na uspołeczniony i nieuspołeczniony dokonanego przede wszystkim na podstawie kryterium własnościowego¹⁷. Kategoria podmiotów gospodarki uspołecznionej obejmowała zatem wyodrębnione pod względem majątkowym i względnie samodzielne przedsiębiorstwa państwowe oraz spółdzielnie i inne społeczne organizacje gospodarcze¹⁸.

System społecznej gospodarki planowej wpływał na szczególny charakter stosunków, które powstawały pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej, wymagających swoistego podejścia przy rozstrzyganiu sporów powstałych na tle tych stosunków¹⁹. W związku z tym w dniu 1 października 1949 roku weszły w życie postanowienia dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 roku o państwowym arbitrażu gospodarczym²⁰. Powołany dekret został uchylony z dniem 1 grudnia 1975 roku — wtedy zaczęła bowiem obowiązywać ustawa z dnia 23 października 1975 roku o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym²¹. Instytucja arbitrażu państwowego ustanowiona

¹⁷ Por. K. Kruczalak, *Prawo handlowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1996, s. 41–42 i A. Kidyba, *Prawo handlowe*, Warszawa 2020, s. 18. Zob. też T. Szanciło, *Przedsiębiorca w prawie polskim*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2005, nr 3, s. 4. Odnośnie do stosowanej nomenklatury pojęciowej szczegółowo por. przykładowo S. Włodyka, *Prawo gospodarcze. Zarys systemu. Część ogólna*, t. 1, Warszawa 1981, s. 105–110; oraz *idem*, *Prawo gospodarcze. Zarys systemu. Część ogólna*, t. 2, Warszawa 1982, s. 216–217.

¹⁸ Tak W. Berutowicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1984, s. 31. Podobnie P. Michalska, *op. cit.*, s. 140.

¹⁹ Szerzej zob. W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu...*, s. 470; W. Berutowicz, *op. cit.*, s. 31. Por. też P. Michalska, *op. cit.*, s. 140.

²⁰ Tekst jedn. Dz.U. z 1961 r. Nr 37, poz. 195, dalej: dekret o państwowym arbitrażu gospodarczym lub p.a.g.d. Szerzej zob. między innymi M. Tyczka, *Arbitraż i postępowanie arbitrażowe*, Warszawa 1970; A. Rosienkiewicz, *Postępowanie przed państwowymi komisjami arbitrażowymi*, Wrocław 1975.

²¹ Dz.U. z 1975 r. Nr 34, poz. 183, dalej: ustawa o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym lub p.a.g.u. Więcej por. na przykład Z. Klafkowski, A. Rosienkiewicz, *Państwowy Arbitraż Gospodar-*

została w celu rozpoznawania i rozstrzygania sporów majątkowych z sektora uspołecznionego²². Powstanie arbitrażu gospodarczego związane było zatem ściśle z obowiązującym wówczas systemem planowej gospodarki socjalistycznej²³.

Arbitraż państwowy cechował się licznymi odrębnościami — należało go więc całkowicie odróżnić zarówno od sądownictwa państwowego²⁴, jak i od sądownictwa polubownego²⁵. Konsekwentnie zatem spory pomiędzy podmiotami arbitrażu państwowego nie mogły być poddane orzecznictwu sądu arbitrażowego (por. odpowiednio art. 5 ust. 2 p.a.g.d. i art. 3 ust. 5 p.a.g.u.)²⁶.

czy. *Komentarz*, Warszawa 1978; A. Rosienkiewicz, *Zapobieganie i rozwiązywanie sporów między jednostkami uspołecznionymi*, Wrocław 1978; K. Korzan, *Arbitraż i postępowanie arbitrażowe*, Warszawa 1980; S. Dalka, *Postępowanie arbitrażowe*, Gdańsk 1982.

²² Por. S. Włodyka, *Ustawa o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 3, s. 14; T. Wiśniewski, *Postępowanie sądowe w sprawach gospodarczych*, Kraków 1997, s. 9; *idem*, *System postępowania sądowego w sprawach cywilnych z udziałem przedsiębiorców*, [w:] *System prawa handlowego*, red. S. Włodyka, t. 7. *Postępowanie sądowe w sprawach cywilnych z udziałem przedsiębiorców*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2013, nb 3, s. 6–7. Zob. też J. Kozak, *Sądownictwo gospodarcze*, [w:] *Studia z prawa gospodarczego i handlowego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Włodyki*, red. W. Pyziół, Kraków 1996, s. 256–257; P. Michalska, *op. cit.*, s. 140; J. Dąbrowska, *Rozpoznawanie przez sądy spraw gospodarczych. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 9.

²³ Tak M. Tyczka, *op. cit.*, s. 10.

²⁴ Postępowanie arbitrażowe przez Państwowym Arbitrażem Gospodarczym wzorowane było wprawdzie na sądowym postępowaniu cywilnym, cechowało się jednak licznymi odrębnościami — Państwowy Arbitraż Gospodarczy nie był bowiem organem niezawisłym i podporządkowany był Radzie Ministrów. Por. T. Ereciński, M. Tomaszewski, *Rozstrzyganie sporów*, „Handel Zagraniczny” 1983, nr 6, s. 22. Konsekwentnie model rozstrzygania sporów między jednostkami gospodarki uspołecznionej sankcjonował przepis d. art. 2 ust. 2 k.p.c. w pierwotnym brzmieniu, który wyłączał z drogi sądowej sprawy cywilne między jednostkami gospodarki uspołecznionej należące do Państwowego Arbitrażu Gospodarczego lub arbitrażu resortowego. Zob. J. Kozak, *op. cit.*, s. 257. Powołany przepis został uchylony na mocy ustawy z dnia 24 maja 1989 roku o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych (Dz.U. z 1989 r. Nr 33, poz. 175), która weszła w życie w dniu 1 października 1989 roku.

²⁵ Państwowy Arbitraż Gospodarczy wbrew swej nazwie nigdy nie był sądem polubownym (arbitrażowym), lecz instytucją państwową, której naczelnym zadaniem było umacnianie praworządności i porządku prawnego w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Tak J. Kozak, *op. cit.*, s. 257. Podobnie T. Wiśniewski, *System postępowania sądowego...*, nb 6, s. 8–9.

²⁶ Na zasadzie art. 3 ust. 5 p.a.g.u. umowa o poddanie pod rozstrzygnięcie sądu polubownego sporu, którego rozpoznanie należało do Państwowego Arbitrażu Gospodarczego, była bowiem nieważna. Zob. K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 9; S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 41. Analogiczne wyłączenie statuowała również wcześniejsza regulacja z art. 5 ust. 2 p.a.g.d., zgodnie z którą nieważna była umowa o poddanie sporów ulegających rozpoznaniu przez państwowe komisje arbitrażowe pod rozstrzygnięcie sądów polubownych. Por. K. Potrzebowski, W. Żywicki, *op. cit.*, s. 12; E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216; B. Dobrzański, *op. cit.*, komentarz do art. 697 k.p.c., pkt 3, s. 975.

3. Zawieranie przez jednostki gospodarki uspołecznionej umów o poddanie sporów pod rozstrzygnięcie sądu polubownego

Na podstawie regulacji z d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c. ustawodawca w odmienny sposób unormował dopuszczalność zawierania zapisu na sąd polubowny przez jednostki gospodarki uspołecznionej w zależności od tego, czy chodziło o umowy w obrocie wewnętrznym (d. art. 697 § 3 k.p.c.), czy też międzynarodowym, a więc umowy ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą (d. art. 697 § 4 k.p.c.)²⁷.

3.1. Umowy w obrocie wewnętrznym (d. art. 697 § 3 k.p.c.)

Na zasadzie d. art. 697 § 3 k.p.c. wypadki, w których jednostki gospodarki uspołecznionej będą mogły zawierać umowy o poddanie sporu pod rozstrzygnięcie sądu polubownego, miało określić rozporządzenie Rady Ministrów. Na tle wykładni d. art. 697 § 3 k.p.c. przedstawiciele doktryny podnosili zatem pierwotnie, że

wobec tego chodzić będzie z reguły o zawieranie umów z podmiotami nie będącymi jednostkami gospodarki uspołecznionej. Dopuszczalna będzie taka umowa także w wypadku (oczywiście jeżeli tak postanowi rozporządzenie Rady Ministrów), gdy jedną ze stron będzie jednostka gospodarki uspołecznionej nie podlegająca państwowemu arbitrażowi gospodarczemu [...]²⁸.

Równocześnie (z uwagi na wyraźne wyłączenie statuowane na podstawie regulacji z art. 5 ust. 2 p.a.g.d.) w piśmiennictwie uznawano, że chodzić tu będzie głównie o zawieranie umów o poddanie sporów pod rozstrzygnięcie sądu polubownego z podmiotami niepodlegającymi arbitrażowi państwowemu²⁹. Podkreślano przy tym ostatecznie, że prawie wszystkie jednostki gospodarki uspołecznionej będą podlegały jurysdykcji państwowego arbitrażu gospodarczego. Z reguły zatem poddawanie pod rozstrzygnięcie sądów polubownych sporów między tymi jednostkami będzie niedopuszczalne³⁰.

Rozporządzenie, o którym mowa w d. art. 697 § 3 k.p.c., nie zostało jednak wydane³¹. W związku z tym w piśmiennictwie pozostawało sporne, czy jednostki gospodarki uspołecznionej mogą dokonywać zapisów na sąd polubowny z krajowymi

²⁷ E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 213; B. Dobrzański, *op. cit.*, komentarz do art. 697 k.p.c., pkt 3, s. 974; T. Ereciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, t. 3, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 4, s. 1064.

²⁸ Tak B. Dobrzański, *op. cit.*, komentarz do art. 697 k.p.c., pkt 3, s. 975.

²⁹ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu...*, s. 497.

³⁰ E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216.

³¹ K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 8; M. Tomaszewski, *Klauzule arbitrażowe w kontaktach handlu zagranicznego sektora nieuspołecznionego*, „Handel Zagraniczny” 1984, nr 2, s. 22; S. Dalka, *op. cit.*, s. 40–41; T. Ereciński, *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 4, s. 1064.

jednostkami gospodarki nieuspołecznionej³². W literaturze prezentowany był pogląd, którego przedstawiciele uznawali, że brak wspomnianego rozporządzenia praktycznie przekreśla możliwość sporządzania zapisów na sąd polubowny w tego rodzaju sprawach³³. Część autorów wyrażała jednak pozytywne stanowisko w przedmiotowym zakresie — oczywiście w odniesieniu do sporów o rozszczenia majątkowe i z zastrzeżeniem adekwatnych wyłączeń odnoszących się do spraw ze stosunku pracy i o alimenty (na zasadzie d. art. 697 § 1 k.p.c.)³⁴. Niektórzy przedstawiciele doktryny prezentujący analizowany pogląd podnosili przy tym równocześnie, że możliwość dokonywania zapisów na sąd polubowny w odniesieniu do sporów o rozszczenia majątkowe obejmuje również jednostki uspołecznione, które nie są podmiotami postępowania przed organami Państwowego Arbitrażu Gospodarczego³⁵.

3.2. Umowy w obrocie międzynarodowym (d. art. 697 § 4 k.p.c.)

Wyjątek od ograniczenia podmiotowego dopuszczalności arbitrażu w stosunku do jednostek gospodarki uspołecznionej przewidywał d. art. 697 § 4 k.p.c.³⁶ Na zasadzie d. art. 697 § 4 k.p.c., poza wypadkami określonymi stosownie do § 3, jednostki gospodarki uspołecznionej mogły zawierać umowy o poddanie pod rozstrzygnięcie sądu polubownego sporów ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą. W piśmiennictwie podkreślano, że powołana regulacja przyznaje wprost możliwość zawierania umów o poddanie sporów pod rozstrzygnięcie sądu polubownego przez jednostki gospodarki uspołecznionej w obrocie międzynarodowym³⁷. Część autorów podnosiła przy tym równocześnie, że analizowany przepis nie wprowadza żadnych ograniczeń w tym przedmiocie³⁸.

W literaturze wskazywano, że jeżeli chodzi o obrót międzynarodowy, to ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą jednostki gospodarki uspołecznionej mogą zawierać umowy o poddanie sporów pod rozstrzygnięcie sądu polubownego na zasadach ogólnych — a więc przy zastosowaniu reguł statutowanych na podstawie regulacji z d. art. 697 § 1 k.p.c. Dotyczyło to jednak tylko umów o poddanie sporu sądowi polubownemu działającemu w kraju. W przypadku sądów arbitrażowych działających za granicą w analizowanym zakresie zastosowanie znajdowała bowiem regulacja z d. art. 1105 § 3 w zw. z § 1 k.p.c. Powołany

³² S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 40–41.

³³ Por. B. Dobrzański, *op. cit.*, s. 1010; K. Potrzebowski, *Sąd polubowny...*, s. 8-9; T. Ereciński, M. Tomaszewski, *Rozstrzygnięcie sporów...*, s. 23; T. Ereciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 4, s. 1064; M. Tomaszewski, *Klauzule arbitrażowe...*, s. 22.

³⁴ Por. E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216 i S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 41.

³⁵ S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 41.

³⁶ K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 9.

³⁷ Tak W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu...*, s. 497.

³⁸ K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 9.

przepis w pierwotnym brzmieniu przewidywał możliwość poddania przez polską jednostkę gospodarki uspołecznionej sądowi polubownemu działającemu za granicą tylko sporów o prawa majątkowe w zakresie zobowiązań, pod warunkiem że taki zapis był skuteczny według prawa tego państwa, do którego należał kontrahent, oraz gdy sprawa nie należała do wyłącznej jurysdykcji sądów polskich³⁹.

W konsekwencji (mając na względzie wymogi wynikające z treści d. art. 697 § 1 k.p.c.) w doktrynie wskazywano, iż

z tego wynika, że nie ma przeszkód, żeby nasze jednostki gospodarki uspołecznionej zawierały umowy o poddanie każdego sporu majątkowego (z wyjątkiem spraw ze stosunku pracy) ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą pod rozstrzygnięcie sądu polubownego działającego w Polsce⁴⁰. [...] Możliwość taką mają również polskie osoby prawne i fizyczne, nie będące jednostkami gospodarki uspołecznionej z tym zastrzeżeniem, że względem osób fizycznych należy wziąć pod uwagę jeszcze warunek wyłączenia spraw o alimenty⁴¹.

W piśmiennictwie podkreślano bowiem, że analizowany przepis d. art. 697 § 4 k.p.c.

nie może być interpretowany *a contrario*, tj. w takim sensie, że tylko jednostki gospodarki uspołecznionej mogą zawrzeć umowę o sąd polubowny ze stroną zamieszkałą lub mającą siedzibę za granicą. Przepis ten stanowi bowiem wyjątek od zasadniczej niedopuszczalności zawierania umowy o sąd polubowny, ale tylko przez jednostki gospodarki uspołecznionej. Pomijając natomiast jednostki gospodarki uspołecznionej wszelkie inne podmioty, w granicach swej zdolności do samodzielnego zobowiązania się, mogą zawierać umowy o sąd polubowny w zakresie wskazanym w d. art. 697 § 1 k.p.c., bez względu na to, jakie jest ich obywatelstwo i gdzie mają zamieszkanie lub siedzibę⁴².

4. Konkluzje

Syntetyczna analiza przeprowadzonej wykładni regulacji z d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c. prowadzi do następujących konkluzji.

³⁹ Por. S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 41–42; T. Erciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 7, s. 1065. Zob. też E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216; K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 9; M. Tomaszewski, *Klauzule arbitrażowe...*, s. 23.

⁴⁰ Tak S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 42 i przywołani przez tego autora E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216.

⁴¹ Tak S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 42 i przywołany przez tego autora M. Tomaszewski, *Klauzule arbitrażowe...*, s. 23; oraz E. Wengerek, M. Tyczka, *op. cit.*, s. 216. Więcej na ten temat zob. S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 42 i T. Erciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 6, s. 1065; oraz przywołani przez tych autorów T. Erciński, M. Tomaszewski, *Rozstrzyganie sporów...*, s. 23.

⁴² Tak T. Erciński, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 5, s. 1064–1065 wraz z przywołaniem stanowiska M. Tomaszewskiego, *Klauzule arbitrażowe...*, s. 22–23.

Primo, przepis d. art. 697 § 3 k.p.c. przewidywał kompetencję do określenia na mocy rozporządzenia Rady Ministrów wypadków, w których jednostki gospodarki uspołecznionej będą mogły zawierać umowy o poddanie sporu pod rozstrzygnięcie sądu arbitrażowego. Rozporządzenie to nie zostało jednak nigdy wydane. Co więcej, w okresie PRL orzecznictwu sądów polubownych nie mogły być poddawane spory pomiędzy podmiotami arbitrażu państwowego (por. art. 5 ust. 2 p.a.g.d. i art. 3 ust. 5 p.a.g.u.). W ostatecznym efekcie skutkowało to *de facto* (praktycznie całkowitym) wyłączeniem dopuszczalności postępowania arbitrażowego w odniesieniu do obrotu uspołecznionego.

Secundo, w przepisie d. art. 697 § 4 k.p.c. przewidziano wprawdzie wyjątek od ograniczenia podmiotowego dopuszczalności arbitrażu w stosunku do jednostek gospodarki uspołecznionej odnoszący się do umów o poddanie sporów pod rozstrzygnięcie sądu polubownego w obrocie międzynarodowym. W konsekwencji jednostki sektora uspołecznionego mogły zawierać umowy o poddanie pod rozstrzygnięcie sądu polubownego sporów ze stronami zamieszkałymi lub mającymi siedzibę za granicą na zasadach ogólnych statuowanych na podstawie regulacji z d. art. 697 § 1 k.p.c. Reguła to odnosiła się jednak wyłącznie do sądów polubownych działających w kraju. W odniesieniu do sytuacji, w których spór taki miał zostać poddany orzecznictwu sądu polubownego działającego za granicą, ustawodawca wprowadzał bowiem relewantne ograniczenia na zasadzie d. art. 1105 § 3 k.p.c.

W związku z powyższym wypada stwierdzić, że w posttotalitarnym okresie PRL ustawodawca przewidywał w istocie relewantne ograniczenia odnoszące się do podmiotowego zakresu dopuszczalności arbitrażu — w obrocie zarówno krajowym, jak i międzynarodowym. W literaturze podkreślano wprawdzie, że ówczesna praktyka potwierdziła pozytywne stanowisko w odniesieniu do sądownictwa arbitrażowego⁴³. Mając na względzie treść i wykładnię analizowanych regulacji z d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c., nie sposób nie przyznać jednak słuszności przedstawicielom doktryny, którzy podnosili, że w okresie PRL doszło niewątpliwie do marginalizacji znaczenia sądownictwa polubownego⁴⁴.

Regulacje z d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c. zostały uchylone na mocy ustawy z dnia 24 maja 1989 roku o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych⁴⁵. Wiązało się to niewątpliwie ze zrównaniem pozycji gospodarczej jednostek gospodarki uspołecznionej z podmiotami gospodarczymi innych sektorów gospodarki narodowej oraz z likwidacją Państwowego Arbitrażu Gospodarczego⁴⁶. Odrębność

⁴³ Por. W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część szczegółowa...*, s. 377; K. Potrzebowski, *op. cit.*, s. 5–6; S. Dalka, *Sądownictwo polubowne...*, s. 13–14; P. Michalska, *op. cit.*, s. 139.

⁴⁴ W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część szczegółowa...*, s. 376–377.

⁴⁵ Dz.U. z 1989 r. Nr 33, poz. 175, dalej: ustawa o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych.

⁴⁶ Tak S. Dalka, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego...*, komentarz do art. 697 k.p.c., nb 7, s. 797. Por. też J. Kozak, *op. cit.*, s. 257. Ustawa o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym została uchylona również ustawą z dnia 24 maja 1989 roku o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych.

jednostek reprezentujących sektor gospodarki uspołecznionej utraciła swoje znaczenie. W konsekwencji przestała istnieć potrzeba funkcjonowania osobnej, pozasądowej instytucji zajmującej się rozstrzyganiem sporów między tymi jednostkami⁴⁷. Wejście w życie ustawy o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych⁴⁸ skutkowało przekazaniem rozpoznawania wszystkich spraw związanych z profesjonalnym obrotem gospodarczym utworzonym w tym celu wyspecjalizowanym wydziałom sądów powszechnych (wydziałom gospodarczym), a także wyodrębnieniem postępowania w tych sprawach (postępowania odrębnego w sprawach gospodarczych)⁴⁹. W doktrynie podnoszono, że rok 1989 stanowił cezurę czasową przemian polskiego prawa procesowego związanych ze zmianami ustrojowymi⁵⁰. Nie bez przyczyny podkreślano również, że analizowane zmiany miały charakter fundamentalny⁵¹. W efekcie wprowadzonych modyfikacji obowiązujące regulacje prawne nie przewidywały już adekwatnych wyłączeń w odniesieniu do zakresu podmiotowego dopuszczalności arbitrażu dotyczących jednostek gospodarki uspołecznionej. Uchylenie regulacji z d. art. 697 § 3 i 4 k.p.c. oraz przepisów ustawy o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym wiązało się niewątpliwie z koniecznością dostosowania obowiązującego porządku prawnego do zasad transformowania gospodarki.

Bibliografia

- Balicki R., Ławniczak A., *Polska Ludowa jako przypadek prawnopolityczny*, [w:] *Z historii ustroju i konstytucjonalizmu Polski. Księga jubileuszowa dedykowana w osiemdziesiątą rocznicę Urodzin Profesora Mariana Kallasa*, red. D. Makiła, M. Wilczek-Karczewska, Warszawa 2018.
- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2017.
- Berutowicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 1984.
- Budniak-Rogała A., *Charakter prawny zapisu na sąd polubowny w postępowaniu cywilnym*, Wrocław 2015.
- Dalka S., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2002, komentarz przed art. 697 k.p.c.
- Dalka S., *Postępowanie arbitrażowe*, Gdańsk 1982.
- Dalka S., *Sądownictwo polubowne PRL*, Warszawa 1987.
- Davies N., *Boże igrzysko*, Kraków 2008.
- Dąbrowska J., *Rozpoznawanie przez sądy spraw gospodarczych. Komentarz*, Warszawa 2013.

⁴⁷ J. Kozak, *op. cit.*, s. 257.

⁴⁸ Ustawa weszła w życie 1 października 1989 roku.

⁴⁹ Szczegółowo zob. J. Kozak, *op. cit.*, s. 256 n.; S. Włodyka, *Ustawa...*, s. 14 n.; T. Wiśniewski, *System postępowania sądowego...*, nb 8–12, s. 9–11. W tym zakresie por. też T. Wiśniewski, *Postępowanie sądowe...*, s. 9–10; J. Dąbrowska, *Rozpoznawanie przez sądy...*, s. 9–11 wraz z przywołaną tam literaturą.

⁵⁰ A. Jakubecki, *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd Katedr Postępowania Cywilnego w Zakopanem*, red. A. Oklejak, Kraków 2006, s. 349.

⁵¹ Tak J. Kozak, *op. cit.*, s. 256.

- Dobrzański B., [w:] B. Dobrzański, M. Lisiewski, Z. Resich, W. Siedlecki, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1969, komentarz do art. 697 k.p.c.
- Ereciński T., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, t. 3, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989, komentarz do art. 697 k.p.c.
- Ereciński T., Tomaszewski M., *Rozstrzyganie sporów*, „Handel Zagraniczny” 1983, nr 6.
- Friszke A., *Spór o PRL w III Rzeczypospolitej (1989–2001)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1.
- Izdebski H., *Totalitaryzm i terminy pokrewne w naukach społecznych oraz w polskim języku prawnym i prawniczym*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 38, 2016, nr 4.
- Jakubicka A., *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, [w:] *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego. Zjazd Katedr Postępowania Cywilnego w Zakopanem*, red. A. Oklejak, Kraków 2006.
- Kidyba A., *Prawo handlowe*, Warszawa 2020.
- Kłafkowski Z., Rosienkiewicz A., *Państwowy Arbitraż Gospodarczy. Komentarz*, Warszawa 1978.
- Korzan K., *Arbitraż i postępowanie arbitrażowe*, Warszawa 1980.
- Kozak J., *Sądownictwo gospodarcze*, [w:] *Studia z prawa gospodarczego i handlowego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Stanisława Włodyki*, red. W. Pyziół, Kraków 1996.
- Kruczałak K., *Prawo handlowe. Zarys wykładu*, Warszawa 1996.
- Kuratowski R., *Sądownictwo polubowne*, Warszawa 1932.
- Mażewski L., *Posttotalitarny autorytaryzm PRL 1956–1989*, Warszawa-Biała Podlaska 2010.
- Michalska P., *Uwagi o pojęciu i roli sądów polubownych ze szczególnym uwzględnieniem okresu Polski Ludowej*, [w:] *Postępowanie polubowne w dziejach*, red. P. Jurek, Wrocław 2006.
- Potrzebowski K., *Sąd polubowny według Kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 1981.
- Potrzebowski K., Żywicki W., *Sądownictwo polubowne. Komentarz dla potrzeb praktyki*, Warszawa 1961.
- Rosienkiewicz A., *Postępowanie przed państwowymi komisjami arbitrażowymi*, Wrocław 1975.
- Rosienkiewicz A., *Zapobieganie i rozwiązywanie sporów między jednostkami uspołecznionymi*, Wrocław 1978.
- Siedlecki W., [w:] J. Jodłowski, W. Siedlecki, *Postępowanie cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1958.
- Siedlecki W., *Postępowanie cywilne. Część szczegółowa*, Warszawa 1959.
- Siedlecki W., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 1977.
- Szancilo T., *Przedsiębiorca w prawie polskim*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2005, nr 3.
- Tomaszewski M., *Klauzule arbitrażowe w kontaktach handlu zagranicznego sektora nieuspołecznionego*, „Handel Zagraniczny” 1984, nr 2.
- Tyczka M., *Arbitraż i postępowanie arbitrażowe*, Warszawa 1970.
- Walicki A., *PRL i skok do neoliberalizmu. Jaruzelski, Solidarność, zdrada elit*, Warszawa 2021.
- Wengerek E., Tyczka M., *Sądownictwo polubowne w handlu zagranicznym i międzynarodowym obrocie morskim*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 6.
- Wiśniewski A.W., *Międzynarodowy arbitraż handlowy. Status prawny arbitrażu i arbitrów*, Warszawa 2011.
- Wiśniewski A.W., *Rozstrzyganie sporów korporacyjnych spółek kapitałowych przez sądy polubowne — perspektywa ustawowego rozstrzygnięcia*, cz. 1, „Prawo Spółek” 2005, nr 4.
- Wiśniewski A.W., *Zdolność i zdolność arbitrażowa*, [w:] *System prawa handlowego*, red. A. Szumański, S. Włodyka, t. 8. *Arbitraż handlowy*, red. A. Szumański, Warszawa 2015.
- Wiśniewski T., *Postępowanie sądowe w sprawach gospodarczych*, Kraków 1997.
- Wiśniewski T., *System postępowania sądowego w sprawach cywilnych z udziałem przedsiębiorców*, [w:] *System prawa handlowego*, red. S. Włodyka, *Postępowanie sądowe w sprawach cywilnych z udziałem przedsiębiorców*, t. 7, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2013.
- Włodyka S., *Prawo gospodarcze. Zarys systemu. Część ogólna*, t. 1, Warszawa 1981.
- Włodyka S., *Prawo gospodarcze. Zarys systemu. Część ogólna*, t. 2, Warszawa 1982.
- Włodyka S., *Ustawa o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 3.

Wykaz aktów prawnych

- Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 roku o państwowym arbitrażu gospodarczym (tekst jedn. z dnia 20 lipca 1961, Dz.U. z 1961 r. Nr 37, poz. 195).
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz.U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296).
- Ustawa z dnia 23 października 1975 roku o Państwowym Arbitrażu Gospodarczym (Dz.U. z 1975 r. Nr 34, poz. 183).
- Ustawa z dnia 24 maja 1989 roku o rozpoznawaniu przez sądy spraw gospodarczych (Dz.U. z 1989 r. Nr 33, poz. 175).

Inne

Projekt Kodeksu postępowania cywilnego PRL, Warszawa 1955.

Projekt Kodeksu postępowania cywilnego PRL, Warszawa 1964.